

پیرنظر، ناهید، *فارسی‌هود، از مجموعه کتاب ایران‌نامگ، نشر پردیس دانش، تهران، ۱۳۹۷، ۱۷۷+ 55 صفحه.*

فارسی‌هود (یا فارسی-یهودی) به گونه‌ای از گویش‌های ایرانی اطلاق می‌شود که کلیمیان ایران به آن تکلم می‌کنند. از جمله آثار ادبی فارسی‌هود برگردان رستم و سهراب فردوسی، رباعیات خیام، دیوان حافظ، گلستان سعدی، فیه‌مافیه مولوی، منطق‌الطیر عطار، هفت‌پیکر، خسرو و شیرین و لیلی و مجنون نظامی گنجوی و یوسف و زلیخای جامی است. متون فارسی‌هود برگرفته از سه ریشه اصلی یهودیت، ایران و اسلام است. ولی کاربرد و تناسب این سه براساس نوع متن متفاوت است. در متون ادبی جنبه‌های ایرانی، در متون مذهبی جنبه‌های یهودی و در متون فلسفی یا عرفانی نشان‌های اسلامی چشمگیرتر است. این نوشته‌ها از نظر متن نیز شامل موضوعات مذهبی، غیرمذهبی، علمی، عرفانی، تاریخی و نوشته‌هایی درباره زندگی روزمره است. قدیمی‌ترین اسناد مکتوب فارسی‌هود به قرن هشتم میلادی بازمی‌گردد و عملاً همه اسناد فارسی‌هود که تا به امروز شناخته

شده‌اند گونه‌هایی از زبان فارسی نو بوده‌اند. فارسی‌هود قدیمی بیشترین ویژگی‌های فارسی نو و هم‌زمان برخی از ویژگی‌های فارسی میانه را دربردارد و عامل بسیار مهمی برای درک تکامل فارسی نو است. اسناد فارسی‌هودی که اخیراً در افغانستان کشف شده است، دارای گویش فارسی متفاوتی است. زبان و سبک این اسناد به روشنی مرحله انتقال از فارسی میانه به فارسی نو را نشان می‌دهد. فارسی‌هود قدیمی هم‌زمان با فتوحات مغولان در اوایل قرن سیزدهم رو به زوال و فراموشی گذاشت و در قرن نوزدهم با تحقیقات زبان‌شناسی دوباره به عرصه پژوهش بازگشت. دوران اشغال ایران به دست مغولان موجب تغییرات وسیع فرهنگی و زبانی در ایران شد. فارسی‌هود از قرن چهاردهم به بعد، که شاید بتوان آن را فارسی‌هود کلاسیک نامید، به جز در برداشتن عناصر عبری/آرامی، برخی واژگان عبری و نیز عدم رعایت قواعد املائی، با زبان غیر یهودی‌ها تقریباً تفاوتی ندارد. آثار فارسی‌هود کلاسیک بیشتر در قالب شعر و داستان‌های حماسی براساس کتاب مقدس و متون تاریخی باقی مانده است. مهم‌ترین

ویژگی فارسیهود کلاسیک از نظر زبان‌شناسی، املائی کلمات است که مبین تلفظ واژگان شبیه به فارسی عامیانه امروز است.

کتاب فارسیهود به کوشش ناهید پیرنظر، استاد ایران‌شناسی و تاریخ در دانشگاه کالیفرنیا منتشر شده است. این کتاب هفتمین مجلد از مجموعه کتاب ایران‌نامگ است که زیر نظر محمد توکلی طرقي و همایون کاتوزیان منتشر می‌شود. در این کتاب هشت مقاله به زبان فارسی و سه مقاله به زبان انگلیسی با رویکرد فارسی‌نویسی نزد یهودیان در فرهنگ و تاریخ ایران ارائه شده است. عناوین مقالات کتاب به شرح زیر است: «میراث فرهنگی یهودیان ایران» به قلم ناهید پیرنظر که تاریخ تحولات ادبیات یهودیان ایران را شرح می‌دهد و به توصیف ویژگی‌ها و سبک‌های فارسیهود با ذکر نمونه‌هایی از متون آثار مرتبط می‌پردازد. تمار گیندین در مقاله «مقدمه‌ای بر فارسی‌یهودی» به بررسی تاریخ پژوهش‌های فارسی‌یهودی می‌پردازد و آن را به سه بخش قدیمی، کلاسیک و نو تقسیم می‌کند. داوید یروشلمی در مقاله «زمینه فکری و اعتقادی شعرای یهود ایران» زمینه فکری و اعتقادی شعرای یهود ایران را بررسی کرده است.

ناهید غنی در مقاله چهارم «کتاب فرایض: سفر هامیتصوت» را معرفی کرده است. در پنجمین مقاله ایوب ابراهیمی گویش یهودیان اصفهان را با عنوان «لُتریایی: گویش یهودیان اصفهان» بررسی کرده است. ششمین مقاله کاری مشترک از دانشجویان دکترای ادیان از دانشگاه ادیان و مذاهب قم، حیدر عیوضی، احمد مقری و محسن

گلپایگانی است که در آن ترجمه انجیل هنری مارتین بررسی شده است. هنری مارتین اناجیل چهارگانه را از انگلیسی به فارسی یهودی ترجمه کرده است. حکایت مهاجرت اجباری یهودیان از گرجستان به ایران در عهد صفویه را ناهید پیرنظر در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ ایران در کتاب انوسی بابایی بن لطف» تجزیه و تحلیل کرده است و در آخرین مقاله فارسی این کتاب، نمونه‌هایی از ادبیات فارسیهود را در قالب‌های متنوع شعر و نیز نثر مذهبی، فلسفی و عرفانی ارائه داده است.

نخستین مقاله بخش انگلیسی کتاب با نام «یهودیان در خراسان پیش از حمله مغول» اثر شائول شاکد است. مقاله دوم را ماریا ماتسوخ با نام «این قانون پارسیان است: اشاره‌ای به قانون ساسانی ضمانت در تلمود بابلی» تألیف کرده که در آن با استناد به بحثی در تلمود (رساله باوا بترا، ۱۳۷ب) ورود قوانین ساسانیان در احکام فقهی تلمود در امور مالی را تحلیل و بررسی کرده است. اُوریت کرملی در آخرین مقاله بخش انگلیسی با عنوان «دست‌نویس‌های اشراقی فارسی یهودی» تصاویر فارسیهود در نسخه‌های خطی را بررسی کرده است.

مریم رضایی

زمانیان، مهدی، *پازند بهمن یسن، براساس متن «آنتیا» و دست‌نویس «ج ۳»*، انتشارات هیرمبا، تهران، ۱۳۹۷، ۱۷۹ صفحه.

پازند تفسیری است که بر زند (= تفسیر و توضیح و ترجمه اوستا به پهلوی) نوشته می‌شود. آغاز

براساس متن ویراستهٔ انکلساریا از نه فصل تشکیل شده است. نسخهٔ کنونی به احتمال زیاد مربوط به سال ۱۰۹۹ میلادی است. ولی به نظر می‌رسد که کتابت نخست این متن مربوط به پیش از اسلام است. از این متن که پژوهش‌های متعددی روی آن صورت گرفته است، سه تحریر در دست است: پهلوی، پازند و فارسی زردشتی. گفتنی است که روایت پازند بهمن یسن با روایت پهلوی آن اختلاف‌های فاحش دارد.

از پازند بهمن یسن چند نسخه در دست است: (۱) متون پازند آنتیا که در سال ۱۹۰۹ میلادی در شهر بمبئی به چاپ رسیده است که متن پازند بهمن یسن در صفحات ۳۳۹-۳۴۸ آن قرار دارد. (۲) متن ج ۳ مندرج در نسخهٔ متون پهلوی که از سوی موسسهٔ آسیایی «دانشگاه شیراز» به کوشش دکتر ماهیار نوابی و کیخسرو جاماسپ‌آسا و با همکاری دکتر بهرام فره‌وشی و دکتر محمود طاووسی منتشر شده است.

کتاب حاضر که نخستین پژوهش دربارهٔ پازند بهمن یسن است، براساس دو متن آنتیا و دست‌نویس ج ۳ انجام شده است و پس از دیباچه و پیشگفتار از چهار بخش تشکیل شده است. در بخش نخست متن پازند مربوط به نسخهٔ آنتیا درج شده است. بخش دوم به حرف‌نویسی این متن اختصاص دارد که در آن مؤلف براساس سنجش دو متن فوق با یکدیگر و اعمال کاستی‌ها و فزونی‌ها، آن را به انجام رسانده و پس از آن فهرستی از اختلاف‌های متن آنتیا با نسخهٔ ج ۳ ارائه کرده است. بخش سوم مربوط به ترجمهٔ فارسی

پازندنویسی به زمان کتابت زبان پهلوی بازمی‌گردد. از آنجاکه ضبط کلمات نامأنوس به خط دشوار و مبهم پهلوی در خوانش آنها مشکل ایجاد می‌کرد، ناگزیر آنها را به خط اوستایی می‌نوشتند که تلفظ دقیق واژه‌ها را نشان دهد. این شیوه، الگوی پازندنویسی در دوره‌های بعد، البته به صورت‌هایی متفاوت، قرار گرفت. در پازندنویسی گویش نویسندگان آن تأثیر بسزایی داشته است که عمدتاً گویش‌های جنوب و جنوب شرقی ایران و گاه جنوب خراسان است، زیرا اکثر پازندنویسان از آن نواحی بوده‌اند. از روحانیونی که نخستین بار پازند را به صورت روشی برای آوانویسی پهلوی به کار بردند، اطلاعی در دست نیست. فقط می‌دانیم که نریوسنگ دانشمند پارسی که در حدود قرن ۵-۶ هجری می‌زیسته، بسیاری از متون پهلوی را به پازند برگردانده است. شایان ذکر است که او دربارهٔ نوشته‌هایش اصطلاح پازند را به کار نبرده و اشاره کرده که متن پهلوی مورد نظر را به خط اوستایی برگردانیده است. به جز بهمن یسن از دیگر متونی که نسخهٔ پازند آن در دست است، می‌توان بندهشن، مینوی خرد، ارداویراف‌نامه، شکندگمانیک وزار، یادگار جاماسی، اوگمدیچا، پُسن دانشن کامگ، خویشکاری ریدگان، آفرین‌ها و دعاها، توبه‌نامه‌ها، بعضی روایات، ستایش سی‌روزه، ده و پنج خاصیت آسرونان و صدویک نام خدا را نام برد.

زند بهمن یسن ترجمه و تفسیری است به زبان پهلوی از نویسنده‌ای ناشناس که موضوع آن پیشگویی اورمزد از رویدادهای آیندهٔ ایران تا پایان عمر جهان برای زردشت است. کتاب

متن پازند است و یادداشت‌های پیوست آن اطلاعاتی در زمینه فرهنگ و اساطیر ایران باستان به خواننده می‌دهد. بخش چهارم به واژه‌نامه اختصاص دارد که براساس متن بهمن یسن آنتیا تنظیم شده و در آن معادل فارسی واژه‌های پازند و صورت پهلوی نزدیک به آن آمده است. در آوانگاری واژه‌ها شیوهٔ مکنزی اختیار شده است. پس از واژه‌نامه نمایه‌ای از لغات فارسی آن ارائه شده و سپس متن پازند بهمن یسن برگرفته از دست‌نویس ج ۳ درج شده است. کتاب‌نامهٔ فارسی و لاتینی بخش پایانی کتاب را تشکیل می‌دهد.

در بررسی اجمالی این اثر مواردی جلب نظر می‌کند که در اینجا به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود. امید است که در چاپ بعدی آن مورد توجه مؤلف قرار بگیرد.

- برخی از غلط‌های آوانگاری پهلوی در واژه‌نامه: «zarēn» به جای zarrēn (ص ۱۲۷)، «zavēnd» به جای zanēnd (ص ۱۲۷)، «āhanīn» به جای āhanēn (ص ۹۵)، «bād» به جای ābād (ص ۹۷)، «abae» به جای abar (ص ۹۷)، «gizis» به جای gizistag (ص ۱۰۵)، «āsēmēn» به جای asēmēn (ص ۱۱۹).

- نظم واژه‌های پازند در واژه‌نامه برخلاف اظهار مؤلف در پیشگفتار، الفبای لاتینی است نه شیوهٔ بارتلمه.

- yazanṭ به جای ستایند، «ستودند» معنی شده (ص ۱۲۷) و در صفحهٔ ۷۶ به صورت مفرد یعنی «ستایش کند» ترجمه شده است.

- تعدادی از شمارهٔ ارجاعات در نمایهٔ واژه‌نامه

با صفحهٔ واژهٔ مورد نظر مطابقت نمی‌کند که در اینجا فقط به ذکر چند مورد اکتفا می‌شود: «بیدار شدن» به جای ۱۰۶ به ص ۱۰۸، «بیور اسب» به جای ۹۹ به ص ۱۰۱، «بی‌مرگ» به جای ۹۸ به ص ۱۰۰ و «بیچارگی» به جای ۹۵ به ص ۱۹۷ ارجاع داده شده است. یکی از ارجاعات «پاداش» نیز به ص ۱۰۱ نادرست است. «کشتزار» در ص ۱۲۹، «چراگاه» در ص ۱۲۹ و «ضحاک» در ص ۱۰۱ نیامده است. «بی‌گوسفند»؟ نه‌تنها در ص ۱۳۱ بلکه در دیگر صفحات واژه‌نامه نیز نیامده است.

- مشخصات کتاب‌شناسی «آموزگار ۱۳۸۶» در پاراگراف نخست پیشگفتار و «راشدمحصل ۱۳۷۳» در صفحهٔ ۱۰۶ واژه‌نامه، در منابع پایانی از قلم افتاده است.

جمیله حسن‌زاده

فضیلت، فریدون، کتاب سوم دینکرد، نشر برسم، تهران، ۱۳۹۶، ۱۱۷۰ صفحه.

کتاب سوم دینکرد بزرگ‌ترین کتاب از کتاب‌های موجود دینکرد است که ۴۲۰ فصل دارد. این کتاب پس از دیباچه‌ای در بزرگداشت و تکریم زردشت، چهار طبقهٔ اجتماعی و پافشاری در کاربست کهن آیین «دوازده هماغت» با دوازده پاسخ کوتاه به پرسش بدعت‌گذاران و شانزده پاسخ دیگر به پرسش‌های یک شاگرد آغاز می‌شود. ثنویت یکی از موضوعات اصلی این کتاب است که در فصول مختلف از آن بحث و در اثبات آن کوشش شده است. موضوعات مورد بحث کتاب سوم بدین شرح است: تکوین عالم و پایان آن، دین مزدیسنی، اختیار

گشتاسب، فرزانه و حاجی‌پور، نادیا، فرهنگ اویم ایوک (کهن‌ترین فرهنگ دوزبانه ایرانی)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی با همکاری فروهر، تهران، ۱۳۹۷، ۳۶۵ صفحه.

آثاری که از زبان فارسی میانه زردشتی باقی مانده، بیشتر آثار دینی درباره موضوعات کلامی، فقهی، اخلاقیات و اساطیر زردشتی است که بخش بزرگی از آنها را متون زند یا متون تألیف‌شده بر اساس زند تشکیل می‌دهد. در این میان دو واژه‌نامه با نام‌های فرهنگ پهلوی و فرهنگ اویم ایوک به چشم می‌خورد که از آثار خاص و مهم فارسی میانه‌اند و شاید بتوان آنها را متونی غیردینی به‌شمار آورد. اویم ایوک فرهنگی دوزبانه مشتمل بر واژه‌ها و عبارات اوستایی و ترجمه پهلوی آنهاست. عنوان این فرهنگ براساس نخستین واژه اوستایی و زند به‌کاررفته در آن، به ترتیب oīm و ēwak/ēk برگزیده شده است. فرهنگ اویم مشتمل بر حدود ۹۰۰ واژه و ۱۰۰ عبارت و جمله اوستایی است. این عبارات و جملات یقیناً از متنی انتخاب شده‌اند که در زمان تألیف بخش‌های متفاوت این فرهنگ، در دست مؤلف بوده و اکنون اثری از آنها باقی نمانده است. باتوجه به شمار واژه‌های فصل‌های چهارم تا بیست‌وچهارم و مقایسه آنها با فرهنگ‌هایی که برای اوستای کنونی نوشته شده، می‌توان فهمید که این فرهنگ، تمام و کمال به دست ما نرسیده است. اویم ایوک در شکل امروزی‌اش شامل یک مقدمه و ۲۷ فصل است که محتوای هر فصل غالباً بر اساس

انسان، انتقاد از مطالبی مانند عقاید کیش‌داران، جاودانه بودن دوزخ و عذاب‌های آن، دستور خدا به فرشتگان برای سجده به آدم، یکی بودن اصل نیکی و بدی. در این کتاب متنی مشتمل بر فهرستی از صفات نیک و بد آمده است که از نوع اندرزهای دینی است و به ادبیات اندرزی تعلق دارد. این کتاب در واقع مجموعه‌ای از ۴۲۰ روایت دین مزدایی در قالب ۴۲۰ فصل است که روی هم‌رفته بیش از صد موضوع دینی را از نظرگاه حکمت خسروانی ویژه نویسندگان دینکرد بررسی می‌کند.

در سال ۱۳۸۱ انتشارات دهخدا متن پهلوی، ترجمه، آوانویسی و یادداشت‌های متن دینکرد سوم را تا کرده ۱۱۲ در دو مجلد به قلم فریدون فضیلت منتشر کرد. فضیلت در سال ۱۳۹۶ متن پهلوی، آوانویسی و یادداشت‌های این متن را تا انتهای کرده ۴۲۰ بدون ارائه ترجمه متن به چاپ رساند. اساس کار فضیلت ترجمه ژان پیر دومناش از دینکرد سوم است.^۱ فضیلت در این کتاب پس از پیش‌درآمد، کوتاه‌نوشت‌ها، سپاس‌نامه و معرفی منابع، در صفحه سمت راست متن پهلوی را براساس دینکرد مدن و در صفحه روبه‌روی آن آوانوشت متن را به دست داده است. برای بسیاری از واژه‌ها و عبارت‌های گاه خوانده‌نشده حرف‌نویسی واژه را نیز آورده است. نویسندگان با به‌کارگیری افراطی از نشانه‌گذاری‌ها تا حد توان کوشیده است که خوانش کتاب سوم را برای پژوهنده ادب پهلوی آسان سازد.

مریم رضایی

1. J. de Menasce, *Le troisième livre du Dēnkart*, Paris, 1973.

موضوع آن مرتب شده و بنابراین به نظر می‌رسد که مؤلف از این شیوه فرهنگ‌نویسی آگاه بوده است. موضوع برخی فصل‌های آن عبارت است از: عدد و قید، جنس و شمار برای اسم، صفت و فعل، ضمائر ربطی، و اندازه‌گیری زمان. افزون‌بر این، فرهنگ اویم که از زمان دقیق تألیف و گردآورنده آن اطلاعی در دست نیست به سبب احتوا بر پاره‌ای اصطلاحات زبان‌شناسی و لغاتی که در اوستای دوره ساسانی رایج بوده و امروزه در دست نیستند، از اهمیت خاصی برخوردار است.

اثر ارزشمند حاضر در بردارنده مقدمه‌ای مفصل است که در آن علاوه بر ذکر ویژگی‌های فرهنگ اویم، از جمله: طبقه‌بندی موضوعی، ترتیب الفبایی و قدمت این فرهنگ، به پژوهش‌های پیشین و چهار دست‌نوشته باقی مانده از آن و روش کار مؤلفان در تدوین این اثر می‌پردازد. پس از مقدمه راهنمای اصطلاحات و نشانه‌های به‌کاررفته در این کتاب درج شده است. پس از آن بدنه اصلی کتاب با متن انتقادی فرهنگ اویم ایوک بر اساس چهار دست‌نویس TD28، K20، M51 و F3 آغاز می‌شود و در پی آن با آوانویسی و ترجمه متن فصول ۲۷ گانه این فرهنگ ادامه می‌یابد. آن‌طور که در مقدمه ذکر شده آوانویسی متن اوستایی به روش هوفمان و آوانویسی متن پهلوی به روش مکنزی انجام شده است. واژه‌های اوستایی با قلم ایتالیک، واژه‌های پهلوی با قلم معمولی و واژه‌های پازند با قلم سیاه آمده‌اند. در تصحیح واژه‌ها از مواردی مانند u یا i (هنگامی که به جای uu یا ii به کار رفته است) —

که در دست‌نویس‌های فرهنگ اویم بسیار زیاد است — چشم‌پوشی شده، اما همه این موارد در متن انتقادی با جزئیات کامل آورده شده و اغلب در یادداشت‌ها نیز به آنها اشاره شده است. بخش بعدی، یادداشت‌هایی است برای دریافت بهتر متن؛ در این بخش به‌ویژه به دیگر واژه‌های اوستایی در بخش‌های دیگر اوستا و برگردان زند آنها اشاره شده است. واژه‌نامه، که روش کار با آن به تفصیل در آغاز همان بخش توضیح داده شده است، و کتاب‌نامه فارسی و لاتینی بخش‌های پایانی کتاب را تشکیل می‌دهند.

لیلا نوری کشتکار

مولایی، چنگیز، راهنمای زبان فارسی باستان (دستور زبان، گزیده متون، واژه‌نامه)، انتشارات آوای خاور، تهران، ۱۳۹۸، چاپ سوم، ۲۳۶ صفحه.

کتاب پیش رو ویراست سوم از مجلدی است که چاپ نخست آن در سال ۱۳۸۴ منتشر شد و سپس در سال ۱۳۸۷ برخی کاستی‌های آن در چاپ دوم مرتفع شد و اکنون در ویراست سوم با بازنگری کامل و اصطلاحات، اضافات و تغییرات اساسی مجدداً منتشر شده است. بنابر تصریح نویسنده در پیشگفتار، تغییراتی که در مقدمه و بخش‌های سه‌گانه کتاب به عمل آمده، مطالب جدید و نکات تازه‌ای که به مباحث قبلی افزوده شده، به حدی است که شکل و سیمای کاملاً جدیدی به این جلد داده و آن را متفاوت از دو چاپ پیشین کرده است. با وجود این، ساختار

نصراله‌زاده، سیروس، *کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی* (گورنوشته، یادبودی)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران ۱۳۹۸، دو جلد، جلد اول: «متن»، ۳۴۰ صفحه، جلد دوم: «تصاویر»، ۲۷۲ صفحه.

کتیبه‌های فارسی میانه که به دو خط منفصل (کتیبه‌ای) و متصل (کتابی) پهلوی مقتبس از آرامی نوشته شده‌اند، علاوه بر ارزش تاریخی زیادی که دارند، اندوخته‌هایی بسیار ارزشمند از نام‌های خاص ایرانی به‌شمار می‌روند. همچنین به لحاظ دربرداشتن جای‌نام‌های بسیار، اطلاعاتی ارزشمند در زمینه جغرافیای تاریخی به دست می‌دهند. از سوی دیگر، با توجه به تفاوت‌های موجود در سبک نگارش آنها و اختلاف املاهای برخی از واژه‌ها با کتاب‌های فارسی میانه، بررسی تطبیقی آنها از منظر زبان‌شناختی بسیار سودمند است.

پیرامون کتیبه‌های دوره ساسانی پژوهش‌های متعددی تاکنون صورت گرفته است که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: «کتیبه‌های فارسی میانه» از فیلیپ ژینیو، مندرج در تاریخ ایران کمبریج، ج ۳ (۲)، ترجمه حسن انوشه، تهران، ۱۳۷۷؛ «ادبیات کتیبه‌ای در زبان‌های ایرانی باستان و میانه»، از فیلیپ هویسه، در تاریخ ادبیات فارسی، پیوست یک، ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش رونالد امریک و ماریا ماتسوخ، ترجمه فارسی زیر نظر ژاله آموزگار، تهران، ۱۳۸۹ و «کتیبه‌های فارسی

اصلی آن، که متشکل از یک مقدمه و سه بخش بود، همچنان حفظ شده است.

آنچه در این اثر می‌خوانیم چنین است: پیشگفتار مولایی بر ویراست جدید، که طی آن موارد اختلاف با نسخه‌های پیشین را ذکر می‌کند. مقدمه‌ای نسبتاً مفصل که به بررسی زبان فارسی باستان و آثار به‌جامانده از این زبان، منشأ خط میخی فارسی باستان، تاریخ احتمالی اختراع آن، الفبای این زبان و تاریخچه رمزگشایی آن می‌پردازد. دو بخش اصلی کتاب با عناوین دستور زبان فارسی باستان و متن‌های فارسی باستان که هر دو زیربخش‌هایی را شامل می‌شود. در بخش اول به زیربخش‌هایی همچون آواشناسی، اسم و صفت، صرف اسم و صفت، ضمائر، اعداد، قید، فعل و غیره می‌توان اشاره کرد. در اینجا دستور زبان فارسی باستان مطابق اصول و روش متعارف زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی تألیف شده و ساخت‌های مختلف دستوری در هر موردی با ساخت‌های مشابه و همسان خود در زبان‌های اوستایی و سنسکریت مقایسه و در صورت لزوم صورت فرضی آنها در هندواروپایی، ارائه شده است. بخش دوم نیز به گزیده‌ای از متن‌های فارسی باستان، مشتمل بر متن کامل سه کتیبه از داریوش بزرگ، سه کتیبه از خشایارشا و یک کتیبه از اردشیر دوم اختصاص دارد. در ادامه، در بخش واژه‌نامه شرح واژه‌هایی که در متون برگزیده این دفتر به کار رفته‌اند آمده است؛ و در نهایت چنانچه مرسوم است، کتاب با کتاب‌نامه پایان می‌یابد.

لیلا نوری کشتکار

میانه» نوشته حسن رضایی باغبیدی، مندرج در تاریخ جامع ایران، ج ۵، تهران، ۱۳۹۳.

پدیدآورنده این مجموعه که به بررسی کتیبه‌های خصوصی (مربوط به اواخر دوره ساسانی و آغاز اسلام در ایران) پرداخته، کار پیشینیان را نیز در این زمینه مد نظر داشته و در برخی موارد، خوانش آنها را تصحیح و نظر خود را ارائه کرده است.

جلد نخست این کتاب که حرف‌نویسی، آوانویسی و ترجمه فارسی متن کتیبه‌ها را نیز دربرمی‌گیرد، از سه فصل تشکیل شده است. پس از دیباچه، فصل اول در دو بخش به موضوع تدفین در ایران باستان و گورنوشته‌ها پرداخته که عناوین اصلی آن عبارت است از: مرگ در اندیشه هندواروپایی، انواع تدفین در ایران باستان، تدفین در دوره ساسانی براساس شواهد باستان‌شناختی، تدفین زردشتی براساس منابع دینی آن، تدفین در شاهنامه و ویس و رامین، واژگان تدفینی در گورنوشته‌ها، ساختار گورنوشته‌ها، ساخت نسبت خانوادگی، باغ لردی، تخت جمشید، اقلید، تخت طاووس (استخر)، تخت قیصر شوشتر، پهلوی چینی شی‌آن، زیرآب حاجی آباد فارس، برج‌های آرامگاهی، پاسارگاد، کازرون و بیشاپور، نقش رستم، فیروزآباد، سمیرم. فصل دوم: کتیبه‌های یادبودی به معرفی کتیبه‌های پهلوی ساسانی، در غار کانهری در هند، کتیبه یادبودی بیشاپور، کتیبه‌های تنگ خشک، کتیبه‌های تنگ کرم، کتیبه‌های پهلوی ساسانی در بند قفقاز، کتیبه روی چوب صندل در ژاپن، کتیبه قلعه بهمن (قلعه سنگی) و کتیبه‌های مقصودآباد اختصاص یافته

است. فصل سوم: کتیبه‌های خصوصی پهلوی ساسانی مسیحیان ایرانی، از عناوین زیر تشکیل شده است: کتیبه‌های پهلوی ساسانی مسیحیان ایرانی، کتیبه‌های پهلوی ساسانی روی صلیب در جنوب هندوستان، کتیبه پهلوی ساسانی لوح مسی کیلون هند و کتیبه پهلوی ساسانی صلیب هرات. در ادامه واژه‌نامه قرار دارد که به دو شیوه تنظیم شده است و مداخل آن را حرف‌نویسی و آوانویسی واژه‌ها به صورت مجزا از یکدیگر تشکیل می‌دهد. کتاب‌شناسی و نمایه بخش پایانی کتاب را تشکیل می‌دهد. جلد دوم این مجموعه به ارائه تصاویری زیبا از گورنوشته‌ها، کتیبه‌های یادبودی و کتیبه‌های مسیحیان ایران اختصاص یافته است.

این کتاب نخستین اثری است که به صورتی جامع به بررسی و طبقه‌بندی کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه در دوره ساسانی و آغاز اسلام پرداخته و به فارسی منتشر شده است. به نظر می‌رسد که ذکر نکات زیر که در نخستین تورق کتاب ممکن است نظر خواننده را به خود جلب کند، در چاپ مجدد آن مفید واقع شود.

- علی‌القاعده در تنظیم فهرست کتاب‌شناسی لاتینی، نام‌های de la, de Jong, de Blois و Vaissiere باید به ترتیب در ردیف J, B, V, M قرار بگیرند.

- در تنظیم کتاب‌شناسی فارسی حرف «واو» پس از «ه» قرار گرفته است.

- سرصفحه‌ها در بخش واژه‌نامه (آوانویسی) «حرف‌نویسی» آمده است.

جمیله حسن‌زاده